

DE MUNT KLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 120 -

oktober-november-december 2023

VROUWEN AAN HET WERK IN DE 15^e-18^e EEUWSE MUNTATELIERS – DEEL 1

Detail van de zilveren schaal van Van Nispen met het bezoek van de aartshertogen Albrecht en Isabella van Oostenrijk aan de Munt te Antwerpen op 26 augustus 1615¹.

1. INLEIDING

In 2018 werd door de Diestse Studiekring voor numismatiek de studiedag 'Filips Willem van Oranje² 400 jaar te gast in Diest' georganiseerd waaraan tal van gastsprekers aan deelnamen. Eén van hen was Prof. Dr. Johan van Heesch die de Van Nispen-schaal met een uitzonderlijke voorstelling van het Antwerpse muntatelier onder Albrecht en Isabella onder de loep nam. De Van Nispen-schaal is een tazza³ en in de kelk staat Balthazar van Nispen, provoost van de munt, afgebeeld waar hij de aartshertogen Albrecht en Isabella vermoedelijk een penning aanreikt.

Wellicht heeft Balthazar Van Nispen de tazza in 1615 zelf laten vervaardigen om het bezoek van de aartshertogen Albrecht en Isabella te vereeuwigen. Een andere mogelijkheid is dat de munters de tazza aan Van Nispen hebben geschonken naar aanleiding van zijn huwelijk in 1621. Tijdens zijn lezing vertelde Prof. Dr. Johan van Heesch dat de Van Nispen-schaal gemaakt werd in de Munt van Antwerpen, die van 1619-1620 onder leiding stond van een vrouwelijke muntmeester Jeanne Van Liebeke.

¹ Beeldbank Regionaal Archief Dordrecht: Coll. Dordracum Illustratum – inv.nr. 551_11225

² Filips Willem van Oranje, zoon van Willem de Zwijger en heer van Diest, ligt sinds 1618 begraven in de Sint-Sulpitiuskerk te Diest.

³ Tazza is van oorsprong een drinkbeker, maar die kon ook als pronkschaal in gebruik worden genomen.

In de wereld van de numismatiek wordt er verondersteld dat vrouwen voornamelijk het beroep van medailleur of ‘gem-engraver’ uitoefenen. Met dit artikel wordt bevestigd dat zij ook in muntateliers werkten en de muntateliers niet altijd onder leiding/toezicht stonden van mannen.

2. MUNTRECHT

Het recht om munten te slaan is sinds vele eeuwen traditioneel voorbehouden aan de landheer die dit recht in het verleden ook aan anderen (vazallen) verleende. Dit is in de loop van de middeleeuwen op diverse plaatsen gebeurd, waardoor er nogal wat munthuizen in oa. steden en abdijen actief waren. Uiteraard moesten zij zich schikken naar de door de vorst uitgevaardigde regels.

Eerst verkregen geestelijke heren het muntrecht van de vorst, dit ten bate van het zielenheil, later verkregen ook wereldlijke heren dit recht als beloning of in ruil voor extra geldmiddelen of andere diensten. Zo kenden bijvoorbeeld de bisschoppen van Utrecht en Luik, de graven van Holland en van Vlaanderen en de hertogen van Brabant hun eigen munten, en had ook een aantal steden en kleinere heren reeds uit de middeleeuwen daterende muntrechten. Anderen beweerden op dubieuze gronden dit privilege van begin af aan te bezitten.

3. MUNTATELIERS

Een klein munthuis in de 16^e eeuw was, afgezien van het organisatorische aspect te vergelijken met een kleine ambachtelijke onderneming, een plaatselijke smederij in tegenstelling met de gewestelijke Munt.

Vooral de kleinere heerlijke en stedelijke muntateliers beschikten vaak niet over aparte bedrijfsgebouwen waardoor de muntslag vaak plaats vond ten huize van de muntmeester zelf. De locatie van de muntwerkplaats wisselde vaak en tot in de 16^e eeuw was er van een vast muntgebouw vaak geen sprake.

Grote munthuizen waren plaatsgebonden en het was niet ongewoon dat zowel de muntmeester als de andere functionarissen van de Munt in het muntgebouw gehuisvest waren. Het gebouw waar het muntatelier was gevestigd, was niet altijd eigendom van de Staat.

In 1396 was de nieuwe Munt in Parijs de grootste in de Lage Landen. Er was een klooster, kapel, een gemeenschappelijke keuken, tuin en huizen voor de munters in ondergebracht. In 1296 waren er twee verschillende Muntadministraties gevestigd, één voor de zilveren munten en één voor de gouden munten. Dit was nog een hele tijd de gebruikelijke gang van zaken en duurde tot eind 15e eeuw.

De Munt in Italië was iets complexer in die zin dat er verschillende munthuizen opereerden onder één dak. Elk munthuis was gespecialiseerd in één bepaald munttype⁴. De kleinere munthuizen en kerkelijke ‘ecclesiastical’ muntateliers konden ondanks de grote concurrentie, overleven⁵.

De mobiele muntateliers deden hun werk in tijden van oorlog. Ten tijde van Karel VII van Frankrijk waren er meer dan 30 mobiele muntateliers aan het werk om de troepen te kunnen betalen die oorlog voerden tegen de Engelsen⁶.

Hoe een volledig muntatelier er uit zag met de productiemethoden aan het eind van de 15e eeuw, wordt duidelijk weergegeven op een afbeelding uit *Der Weisskönig* van Hans Burgkmair (1473-1531). Op deze houtsnede is de jonge keizer Maximiliaan te zien die een

⁴ Spufford Peter; *Mint organisation in late medieval Europe*, p. 9-10

⁵ In Bury St. Edmunds bezat de abt één matrijs en werkte er één munter. In Durham bezat de bisschop drie matrijzen en in York was het muntatelier gevestigd in het bisschoppelijk paleis.

⁶ Duplessy Jean; *Les Monnaies concurrentes de Henri VI, roi de France et d'Angleterre et de Charles VII*, p. 128-146

bezoek brengt aan een muntatelier.

*Muntatelier omstreeks 1500
houtsnede van Hans Burgkmair uit Der Weisskönig*

Links staan de smeltkroezen in de oven. Het metaal wordt hier op het juiste temperatuurgehalte gebracht om daarna in platen te worden uitgegoten. In het midden worden de gegoten platen metaal op de juiste dikte gehamerd. Daarnaast worden uit deze platen met een grote schaar ronde muntplaatjes geknipt. Vervolgens worden die plaatjes tussen twee stempels - een onder- en een bovenstempel – met enkele flinke hamerslagen aan voor- en keerzijde van een afbeelding (beeldenaar) voorzien. Achter staat een tafel, waar de munten kunnen worden gewogen en de boeken worden bijgehouden.

4. ORGANISATIE VAN MUNTATELIER

Decennialang werd er onderzoek gedaan naar de werking in muntateliers. Verschillende studies hebben deze tot in detail beschreven en bestudeerd, en kunnen amper nog nieuwe feiten aan het licht brengen. De studie van E. Van Cauwenberghe en L. Verachten is er één van, en geeft een heel gedetailleerd beeld⁷ van een muntatelier.

In het muntatelier werd het personeel dat er werkzaam was opgedeeld in drie groepen: de ambtenaren (*officiers*), de munters (*monnayeurs*) en de werklieden (*ouvriers*). Tot de groep van ambtenaren werden gerekend: de muntmeester, de waardijn, de contra-waardijn, de essayeur of keurmeester en de graveerder. De muntmeester kreeg de gebouwen, het kantoor, de ovens en de verblijfplaats ter beschikking. Hij moest zelf instaan voor het onderhoud en de bijkomende installaties die hij noodzakelijk achtte. Het materiaal nodig voor het slaan van de munten, zoals hamers en dergelijke werd door de ambachtslieden zelf meegebracht. De

⁷ Van Cauwenberghe E. & Verachten L.; Muntateliers in Brabant

essayeur of keurmeester was belast met het vaststellen van het gehalte van muntmetaal en afgeleverde munten. De waardijn was een onafhankelijke ambtenaar, die namens de muntheer controle uitoefende over de gang van zaken in de Munt, de naleving van de aan de muntmeester verstrekte instructie en vooral op een correcte afdracht van de verschuldigde sleischat⁸. Ook beheerde hij de muntstempels en zag erop toe dat van elke partij afgeleverde munten één exemplaar voor latere controle van gewicht en gehalte in een speciale verzegelde kist, de muntbus⁹, werd gedeponeerd. Het feitelijke 'munten' werd verricht door de munters, gezellen¹⁰ en knapen (leerlingen). De graveerder op zijn beurt was verantwoordelijk voor het graven van de matrijzen.

De vrijheid van de muntmeester was dus zeer beperkt, want hij werd op verschillende niveaus gecontroleerd.

Naarmate de eenmaking van de Nederlanden verder doorgedreven werd en de munten die in het hertogdom Brabant werden geslagen, dezelfde beeldenaar droegen als deze in de rest van de Nederlanden, werd de creativiteit van de graveerder beperkt tot het namaken van het matrijs-type dat aangemaakt was door de graveerder-generaal.

De ambtenaren van de 'particuliere' muntateliers legden de eed af in aanwezigheid van de voorzitter en de leden van de Rekenkamer en zij ontvingen hun opdrachten van de muntmeestergeneraal¹¹.

Wanneer er in de 15e eeuw goud werd verwerkt tot munten dan was het de gewoonte dat er één gouden exemplaar werd verdeeld onder de werknemers met een gewicht van 15 mark en één gouden exemplaar voor de munters per 1500 munten die geslagen werden¹².

Werknemers die aan de Munt verbonden waren, kregen aantrekkelijke privileges. Zij waren verenigd in erfelijke corporaties en genoten van uitgebreide fiscale, militaire en juridische voorrechten. De leden van deze corporaties hadden het monopolie op de muntslag maw de muntmeesters konden geen andere ambachtslieden aantrekken voor de muntslag. Gezien de muntslag een zeer onregelmatige arbeid was, was de vorst verplicht uitgebreide vrijstellingen op militair en fiscaal gebied toe te staan om op elk ogenblik een beroep te kunnen doen op dit personeel. Het was de gewoonte dat het lidmaatschap overging door erfenis in rechte lijn.

Ook in de muntateliers van oa. Frankrijk, Duitsland, Spanje, Italië genoten de werknemers van een aantal privileges, zoals vrijstelling van allerlei belastingen en van dienstplicht in tijden van oorlog. In Engeland en Frankrijk waren de ambtenaren van de munt, personen van

⁸ Sleischat was het aandeel van de muntheer in de winst van het muntbedrijf. Van elk *mark fijs* of van elk *mark werks* van de gemaakte omzet ontving de heer één of meer stuivers of één of meer muntstukken van de desbetreffende soort. Het inkomen van de muntmeester bestond uit het verschil tussen de inkoopprijs van de muntmetalen en de nominale waarde van de daaruit vervaardigde munten, uiteraard na aftrek van de bedrijfskosten (lonen, de kosten van gereedschappen en materialen enz.).

⁹ Muntbus, bus of kist wordt door de waardijn of door een andere in de munt aanwezige controle-ambtenaar van iedere afgeleverde partij enkele muntstukken geworpen, die bij het openen van de bus door de supervisie uitoefenende instanties bij wijze van steekproef op gezette tijden op gehalte en gewicht zullen worden onderzocht. De diverse sleutels van de bus bevinden zich in verschillende handen.

¹⁰ Arbeider op een muntbedrijf belast met de muntslag in technische zin.

¹¹ Vanaf de Bourgondische periode waren er één of meerdere muntmeestergeneraals, een essayeurgeneraal en een graveerdergeneraal die instonden voor de controle van de werking van de verschillende ateliers in de Nederlanden. Aanvankelijk waren er drie muntmeestergeneraals: één voor Vlaanderen, één voor Brabant en één voor Holland. Deze geografische opdeling verdwijnt echter en de muntmeesters-generaal - er worden nog enkele aan toegevoegd - werkten collegiaal. De productie van de munten bleef in handen van de werklieden en muntenaars, die betaald werden door de muntmeester. De werklieden deden voornamelijk de voorbereidende werkzaamheden zoals het smelten van het muntmetaal, het bereiden van de legering ..., terwijl de muntenaars de muntslag zelf verzorgden.

¹² Spufford Peter; Mint organisation in the Netherlands, p. 241-241

rang en vaak voorzien van aanzienlijke rijkdom en status of ze werden geselecteerd voor hun integriteit, maar dat betekende niet altijd dat zij waren voorzien van technische kennis¹³.

Eén van de vele privileges dat het ambacht van munters in de loop van de tijden aantrekkelijk maakten, was de vrijstelling van accijns op wijn en bier. De munters hadden dikwijls samen een eigen wijnkelder in het munthuiscomplex: functionarissen als de muntmeester en de waardijn hadden ieder een eigen kelder. In het begin was dit privilege gebaseerd op reële overwegingen, maar het werk aan de smeltovens leidde tot een voortdurende dorst van de betrokken arbeiders die regelmatig de hitte moesten ontluchten en het verloren lichaamsvocht aanvulden. Dat kon in die tijd uitsluitend gebeuren met wijn en bier, want water was ondrinkbaar. In 1581 klaagde de waardijn van het munthuis te Antwerpen dat de ± 60 munters in zes maanden tijd ruim 16.000 liter wijn hadden geconsumeerd en een niet nader aangegeven hoeveelheid bier. Hij klaagde overigens niet namens zichzelf, maar op last van de stedelijke ontvanger van de accijnzen. In overleg met het stadsbestuur van Antwerpen werd het jaarlijks toegestane drankverbruik van de munters vastgesteld op ‘slechts’ 26.000 liter wijn en 700 vaten bier¹⁴.

5. MUNTPERSONEEL

Wat betreft het aantal personeelsleden dat werkzaam was in een muntatelier zijn de bronnen zeer schaars met uitzondering van de ambtenaren die we dankzij voorgaande studies bij naam kennen. Op basis van de uitgaven opgetekend in de muntrekeningen werden schattingen gedaan ivm het aantal personeelsleden. Na de hervorming van Maria Theresia werden de muntateliers niet meer verpacht aan een muntmeester, maar werd een directeur in loondienst aan het hoofd van het atelier geplaatst¹⁵.

Muntpersoneel was meestal een familieaangelegenheid, muntmeesterrechten gingen vaak over van ‘vader op zoon’ of ‘moeder op dochter’, of ... idem voor de andere functies.

Ondanks andere studies¹⁶ die van een ‘gesloten kaste’ spreken, was het *serment*¹⁷ in Vlaanderen meer toegankelijk en werd er niet gehouden aan een *numerus clausus* voor opvolgers, maw iedere zoon of dochter kwam in aanmerking. Ondanks dat de opvolgingskansen niet gelijk verdeeld waren, werd er voor de vrouwen een regeling uitgewerkt. Eén van de belangrijkste voorwaarde gold dat iedere mogelijke kandidaat (man of vrouw) minstens een vader of grootvader in het *serment* moest hebben. Voor vrouwelijke werknemers betekende dat de erflijn stopte bij hun dochter¹⁸. Heel uitzonderlijk kreeg een buitenstaander (man of vrouw) via huwelijk met een lid van het *serment*, een plaats in de Munt¹⁹.

¹³ Travaini Lucia; *Mint organisation in Late medieval Italy*

¹⁴ Klinkende Munt, geschiedenis van de Lage Landen (1985), p. 82

¹⁵ Van Cauwenbergh E. & Verachten L.; *Muntateliers in Brabant*

¹⁶ Génard (1874), p. 14-16

¹⁷ Serment is een corporatie, waarvan de leden uit munters (die de beeldenaar aanbrachten) en werklieden (de vervaardigers van de rondellen) van de Munt bestonden. Zij dienden bij hun intrede in de corporatie een eed (Fr. serment) af te leggen. De eerste corporaties zijn in Frankrijk opgericht, het “serment de France”, dat een aantal regio's in Frankrijk omvatte, dateert van omstreeks 1210. Het oudste serment van munters in de Nederlanden werd in 1291 in Brabant door hertog Jan I naar Frans voorbeeld opgericht. Onder Albrecht van Beieren kreeg in 1368 in Holland een Hollands serment vaste vorm naast het Brabantse, waarmee het Hollandse serment overigens tot in de late 16^e eeuw nauw gelieerd bleef.

¹⁸ ‘de descendatie (zal) hende nemen in een muntenaers dochteren dochtere’ – S.A.B., 421, doos 237, fo 29-36, art. 14-16 (13 april 1337), fo 139-147, art. 2 (7 oktober 1523)

¹⁹ In 1496 werd Kerstine De Mesmakere geregistreerd ‘als vry scheereghe inde munte ter causen van Jan Heyns hare man’. S.A.B., 421, doos 239, fo 4 (1 december 1496)

Als er geen opvolging was bij de muntmeesters, dan werd het recht om munten te slaan onder bepaalde voorwaarden verkocht. Het gebeurde dat het atelier bij openbare verpachting werd toegewezen aan de hoogste bieder die dan muntmeester werd voor een periode van 3, soms 6 of zelfs 9 jaar. In de praktijk werden echter vaak verlengingen toegestaan, eventueel zelfs aan de weduwe of de kinderen nadat de muntmeester overleden was.

Omdat aanstelling van de muntmeester meestal voor een bepaalde tijd geschiedde, verhuisde men al eens naar een ander munthuis. Dat is ook de reden dat vaak dezelfde namen voorkwamen in verschillende munthuizen, soms in andere functies. Bij de kleinere stedelijke en heerlijke bedrijven zal dit in het algemeen uiterst beperkt zijn geweest. Vooral de taken van essayeur en stempelsnijder²⁰ werden meestal in nevenfunctie vervuld. Het maken van stempels werd soms uitbesteed, langs de andere kant kwam het voor dat er aan de Munt meer dan één muntmeester werkzaam was.

De flexibiliteit/mobiliteit van muntmeesters strekte tot voorbij de Lage landen. Zij werkten in verschillende muntateliers. Ook de doorgroeimogelijkheden van het personeel waren heel normaal: essayeur werd muntmeester, contrawaardijn werd essayeur of muntmeester, en muntmeester werd waardijn of contrawaardijn²¹. Alle werknemers die in het muntatelier werkten, werden in een register ingeschreven²².

6. ACTIVITEITEN IN HET MUNTATELIER

Een muntatelier had als enige bevoegdheid het slaan van munten. Het muntmetaal werd aangevoerd in de vorm van staven of klompjes. Aan het loket van het muntatelier kon men echter ook zilveren of gouden gebruiksvoorwerpen verkopen of konden vreemde, versleten of tot biljoen verklaarde munten worden ingeruild. Het muntmetaal werd door de smelters (fondeurs) gesmolten in de ovens en nadat de legering gecontroleerd was door de keurmeester (essayeur), gegoten tot lange, dunne repen (ook *tennen* of *latten* genoemd). Na de controle van de waardijn werden de *tennen* met een speciale schaar geknipt tot kleine vierkanten plaatjes die vervolgens bijgeknipt en bijgevijld werden tot men ronde muntplaatjes (blanken of flans) verkreeg. In de verschillenden bronnen werd nergens vermeld wie deze taak uitoefende. De blanken werden nogmaals gecontroleerd door de waardijn op hun gewicht en door de essayeur op hun gehalte. De blanken werden - eventueel na een bijkomende zuivering of blanchering²³ voor munten met een laag gehalte - naar de munter gebracht die met de matrijzen, de munt sloeg. Alvorens een munt in omloop werd gebracht, werd ze nog eerst gecontroleerd door de waardijn en de essayeur die respectievelijk het gewicht en het allooi controleerden. Vanaf de 16^e eeuw, maar vooral in de 17^e eeuw werden stelselmatig bepaalde handelingen in het fabricageproces gemechaniseerd. Als resultaat kreeg men munten met een regelmatigere rondere vorm, met duidelijker ingeslagen beeldenaar en met minder oneffenheden en onzuiverheden. Vooral de invoering van de ‘zwaardere’ zilvermunten zoals bijvoorbeeld de Carolusgulden met een gewicht van meer dan 20 gram, maakte de overschakeling op modernere aanmuntingstechnieken noodzakelijk. In de eerste fase van het

²⁰ De stempelsnijder (*ysersnyder*) heeft het monopolie op het graveren van de munten. (ordonnantie 6 maart 1600, chapitre a des tailleurs particuliers, § 2 (V. BRANTS, *op. cit.*, p. 31))

²¹ Spufford Peter; Mint organisation in the Netherlands, p. 252

²² In Frankrijk was dit in het ‘Registre des ouvriers, monnoyers et taillareses qui ont esté receuz et acueilliz en la Monnoye de Paris, du serment de France’. In Italië was dit in het ‘Reggio Emilia (operarii, monetarii, taliatores, imblanchitores, fonditores, afinatores, waar alle namen inclusief de functies werden sinds 1233 in detail bijgehouden. (Travaini Lucia; Mint organisation in Italy, p. 47)

²³ Het werk van een *colorisuer* of *blancheur* werd beschreven in de instructies van 1487 van de Munt in Dordrecht. Hij moest er op toezien dat de gouden muntplaatjes ‘*wel gesoden ende gecoloryt sijn als behoort ende oick de selver penningen ten zij dat zij wel gesoden ende geblanchiert sijn ende wel schoon gemaict in manieren, want als die voir(chreven) penningen zoe schoon sijn sullen sy schoon togen*’. (Marjoke de Roos – p. 25)

aanmuntingsproces werd de pletmolen (*laminoir*) ingeschakeld om de tennen tot de gewenste dikte uit te walsen. De tennen werden vervolgens met een *coupoir* uitgesneden tot perfect cirkelvormige plaatjes. Voor het inprenten van de beeldenaar en de legende werd in de Zuidelijke Nederlanden voornamelijk gebruikt gemaakt van een schroefpers (balancier).

‘De Maniere hoe dat het gelt geschroeft wert, Connen op een dach 55000 dobbel-stuijvers, ende 22000 Rixdaelders schrouwen, ofte munten’. Daniël de Blieck; tekening van de muntpers uit 1671

De mechanisatie kreeg echter af te rekenen met weerstand van de ambtenaren die vasthielden aan de traditionele methoden en de invoering van machines in strijd achtten met de geldende privileges en ordonnanties. Ook het muntpersoneel heeft zich heftig verzet tegen elke vorm van mechanisatie uit vrees voor verlies van hun privileges.

In de Zuidelijke Nederlanden heeft de mechanisatie van de muntslag dan ook erg lang op zich laten wachten²⁴. Het apparaat dat in de 17^e eeuw werd gebruikt, bestond uit een pletmolen om de gegoten platen op de gewenste dikte te brengen, een stansapparaat om uit de stroken metaal muntplaatjes te snijden en een schroefpers waarmee deze plaatjes gemunt konden worden. Het gebruik van de nieuwe machines leverde echter grote problemen op. Vooral de pletmolen voldeed niet aan de eisen en was vrijwel voortdurend defect. Ook de kantschriftmachine bleek in de praktijk onbruikbaar, waardoor er na verloop van tijd werd besloten om enkel de schroefpers in gebruik te houden. Op deze machine werden met de handgemaakte muntplaatjes verwerkt. Het zou nog tot midden 18^e eeuw duren voordat alle problemen van de baan waren en de muntslag geheel machinaal gebeurde²⁵.

Gezien het materiaal waarmee het personeel werkte zeer waardevol was, werd er een systeem toegepast waarbij op het einde van een werkdag nauwkeurig gecontroleerd werd hoeveel

²⁴ Een mooi overzicht van het materiaal dat werd gebruikt in een muntatelier is terug te vinden in een inventaris die in 1755 werd opgemaakt, naar aanleiding van de sluiting van het Brugse atelier en uitgegeven werd in een bijdrage van V. Tourneur (1912) *L'atelier monétaire de Bruges sous le regne de la maison d'Autriche, 1709-1786*, RBN lxxviii, pp. 32-52, 129-156, 281-317, 417-448.

²⁵ Klinkende Munt: geschiedenis van het geld in de Lage landen, p. 111

edelmetaal elke werknemer bij het begin van de arbeidsdag kreeg en hoeveel hij 's avonds teruggaf in afgewerkte producten of in muntafval (*scharen*) wat nadien hersmolten werd. De hoeveelheid muntafval hing ook van meerdere factoren af: vaardigheden van het personeel, kwaliteit van het metaal van de munten of de platen, afmeting van de onderdelen, enz.

Om valsmunterij tegen te gaan werden de matrijzen zorgvuldig opgeborgen door de waardijn. De leveringen van muntmetaal werden in een *livrantieboek* genoteerd en de muntmeester noteerde nauwkeurig alle in- en uitgaven. Door de rekenkamer werd er geregeld een audit van de muntrekeningen uitgevoerd. Daarbij werden ook de bussen geopend waarin een aantal munten uit de productie waren gestopt ter controle door de essayeurgeneraal. Wanneer er werd vastgesteld dat het resultaat niet overeenstemde met de voorschriften uit de muntordonnantie en buiten de toegestane afwijking viel, dan diende de muntmeester bijkomende betalingen te verrichten. De controle van de rekeningen stond hoofdzakelijk in het teken van het inkomen voor de vorst dat bepaald werd door de sleischat.

Doordat een muntatelier alleen maar in bedrijf kon zijn als aan de muntmeester goud of zilver te koop werd aangeboden, kwam het vaak voor dat het atelier enkele weken achtereen gesloten bleef. Soms probeerde de muntmeester de inkomsten op peil te houden met het vervaardigen van allerlei bijproducten zoals rekenpenningen voor de boekhouding of andere penningen voor dagelijks gebruik.

7. VROUWEN AAN HET WERK IN DE MUNTATELIERS VAN DE LAGE LANDEN

De Brabantse Munt was afwisselend gevestigd te Antwerpen, Brussel en Leuven. Rond 1250 werden de eerste munten geslagen in Antwerpen en Leuven. Daarna volgde Vilvoorde, Brussel, Walem en Mechelen.

Pas na 1592 leidden Antwerpen en Brussel ieder een eigen bestaan, met eigen muntmeesters. De Brabantse Munten te 's-Hertogenbosch en Maastricht hadden vanaf de oprichting eigen muntmeesters. Incidenteel werd er ook gemunt te Mechelen in 1485 en 1487-1489, Vilvoorde en Walem.

De studie van Erik Aerts en Brecht Dewilde²⁶ over de strikte taakverdeling binnen het muntatelier in de Zuidelijke Nederlanden wijst uit dat al in vroege charters een onderscheid werd gemaakt tussen werklieden en munters, maar er nergens sprake was van vrouwelijk muntpersoneel dat voornamelijk het beroep van '*snijdsters, snijderessen of snijderssen*', (*tailleres*) uitoefenden.

In de studie van Jean Duplessy²⁷ worden in de richtlijnen van de Franse Muntateliers vermeld dat meisjes toegelaten worden tot het muntpersoneel op voorwaarde dat zij de dochter van ... zijn, maar dat zij dit recht verliezen van zodra zij weduwe worden of hertrouwen met iemand die geen deel uitmaakt van het serment.

Vrouwen werden pas na enige tijd erkend als een 'aparte' arbeidscategorie. In het oudste interne reglement van het Vlaamse serment uit 1337 werden bv. toetredingsvoorwaarden voor munters en werklieden gedefinieerd, maar er was nergens sprake van vrouwelijke medewerkers. Evenmin in de weinige naamlijsten uit de middeleeuwen die zijn overgebleven. Pas in een vonnis van de Raad van Vlaanderen uit 1434 wordt er voor het eerst gewezen op de aanwezigheid van vrouwen op de werkvloer van de Vlaamse Munt²⁸. Een munter hield zich uitsluitend bezig met de manuele hamerslag op de muntplaatjes en deze taak vereiste concentratie, nauwkeurigheid en ervaring. Volgens Hoover & Hoover²⁹ werden

²⁶ Geprivilegieerde arbeid; netwerken en beroepsmobiliteit van munters in de Zuidelijke Nederlanden, 13^e-16^e eeuw (RBN 2014)

²⁷ Les Monnaies concurrentes de Henry VI, roi de France et d'Angleterre, et de Charles VII, p. 128-146

²⁸ Dit vonnis ging over een gelijke behandeling van muntersdochters en werkmandochters.

²⁹ Hoover H.C. & Hoover L.H.; Georgius Agricola. De re-metallica, Londen (1912), p. 268

in heel Europa vrouwen ingeschakeld in metallurgie en muntslag. De snijdsters sneden muntplaatjes uit en soms ook muntstempels³⁰.

In 1523 werd bepaald dat snijdsters geen opleiding dienden te volgen, maar ze mochten pas de meesterproef afleggen wanneer ze over voldoende (technische) kennis beschikten³¹ en minstens 12 jaar oud waren. Deze minimumleeftijd werd ingesteld om misbruiken tegen te gaan. Deze meesterproef was een manier om de groep nakomelingen aan dochters zijde in te dijen en was verplicht om een positie in de Munt te verkrijgen. Om een idee te geven; slechts 39% van de geregistreerde kinderen legden die proef af, hiervan slaagden 44% voor de functie van snijdsters, in vergelijking met 38% bij de werklieden en 31% bij de munters. Wie geen familierelaties had, beschikte over minder doorstromingsmogelijkheden.

Niet alleen snijdsters konden via familierelaties aan het werk in het muntatelier, maar ook echtgenotes (weduwes) van muntmeesters.

Munters en werklieden werkten binnen de ambachtskringen ook bij als goudsmid, vleeshouwer, slotenmaker, loodgieter, schaarmaker, ...³². Over de bijkomende economische activiteiten van het vrouwelijk muntpersoneel is de informatie heel beperkt, maar het is gebleken dat zij eveneens participeerden in secundaire arbeidsmarkten. Zo betaalde snijdsters Jehanne Waes in 1523 de huur van haar kamer door bij te klussen als handschoennaaster³³.

8. VROUWEN AAN HET WERK IN HET MUNTATELIER VAN PARIJS

Met uitzondering van de studie van Marion Delcamp³⁴ zijn er tot op heden weinig publicaties gekend die specifiek betrekking hebben op vrouwelijke werknemers in de Franse Munt. Nochtans vertegenwoordigen zij een klein percentage van het muntpersoneel die dit specifieke werk verrichten. In het *Archives de la Monnaie de Paris* zijn de namen terug te vinden van alle werknemers in de periode 1640 en 1789. Tijdens de middeleeuwen was de aanwezigheid van vrouwelijke werknemers in de muntateliers al relatief gekend en waren zij verantwoordelijk voor het snijden van de blanco muntplaatjes alvorens ze werden geslagen. Ze maakten minder dan een kwart tot 1/5^e van het totale personeelsbezetting uit.

De schroefpers en de snijmachine nam hun werk over en zorgde er voor dat zij de taak van 'ajusteurs' kregen toegewezen. Ondanks de modernisatie in het muntatelier, bleef de oude (middeleeuwse) manier van werken in het muntatelier gehandhaafd, wat resulteerde in het geleidelijk aan afschaffen van deze functie. Zij konden na verloop van tijd moeilijk herïntegreerd worden in het muntatelier en bleven als ambtenaar verbonden aan de Munt.

Numismaten onder ons herkennen ongetwijfeld de aanpassingsstrepen of justeersporen die op munten kunnen voorkomen. Deze kleine krasjes waren het werk van niet alleen mannelijke, maar ook vrouwelijke snijd(st)ers, die in de munthuizen werkten. Zij waren belast met het verwijderen van overtollig metaal van een blanco muntplaatje. Een taak dat niet alleen in het muntatelier van Parijs voorkwam, maar ook in de andere muntateliers.

³⁰ Danneel 2000, p. 98; Munt 1981, p. 98

³¹ In 1337 was de minimumleeftijd om tot de proef toegelaten te worden 13 jaar voor werklieden en 15 jaar voor munters. In 1523 konden werklieden en munters vanaf 13 jaar de proef afleggen. S.A.B., 421, doos 237, fo 29-36, art. 32-33 (13 april 1337), fo 139-147, art.4 (7 oktober 1523)

³² Tabel 2 'Multiple job holding' in de Vlaamse Munt, 1488-1600'; Aerts Erik en Dewilde Brecht; p. 157

³³ Erik Aerts en Brecht Dewilde; p.155

³⁴ Marion Delcamp; Les tailleres de la Monnaie de Paris au travail (1640-1789)

Philips V - ducaton 1703 met justeerspooren op de keerzijde
(vGH 365-1b / Delm. 354b / Dav. 1703) (vGH 365-1b / Delm. 354b / Dav. 1703)
CoinCircuit auction May 21, 2014: lot 647

In 1764 publiceerde Abot de Bazinghen het '*Traité des monnaies*' en in zijn artikel '*Monnoieur*' zegt hij oa. het volgende:

[Les tailleresses] portent ce nom parce qu'avant la fabrication de la monnaie au moulin³⁵, chaque ajusteur avoit avec lui une tailleresse qui avec des cizoirs arrondissoit le flaon à mesure que l'ajusteur l'applatissoit avec le marteau; mais depuis l'établissement des moulins, les tailleresses font les mêmes opérations que les ajusteurs, qui sont obligés de leur donner à ajuster un quart dans chaque breve de chaque espece, de sorte que sur une breve de 100 marcs², les ajusteurs en travaillent 75 marcs, et les tailleresse 25.

Van de middeleeuwen tot de 16e eeuw maakten deze vrouwen niet meer dan een kwart tot een vijfde van het personeel van het muntatelier uit. Tot begin 17^e eeuw sneden zij het overtollige metaal van de muntplaatjes met een grote schaar. Daarna werd er meer gebruik gemaakt van snijmachines die van het snijden van munten een standaard productie maakte. De vrouwen werden dan ingezet in het vijlen van de muntplaatjes³⁶.

Deze muntplaatjes werden vervolgens door een snijdster aangepast en gesneden volgens het in de ordonnantie vastgelegde gewicht.

Panckoucke geeft een goede beschrijving van deze specifieke *handeling*:

'Le prévôt distribue ensuite les flans aux ouvriers et aux tailleresses pour les ajuster aux poids des espèces; ils se servent de certains poids appelés déneraux pour les peser, et de limes en manière de râpes, avec des cannelures par angles entrans et sortans, appelées escouennes, pour limer les plus pesants jusqu'à ce qu'ils soient conformes aux déneraux, et ils rebutent ceux qui sont trop faibles³⁷'.

Vanaf de jaren 1680 werd de metalen plaat door de Castaing machine³⁸ voorzien van markeringen en werden de muntplaatjes gemarkeerd of 'gedrukt' door de schroefpers die

³⁵ In 1645 werd het slaan van munten met de hamer verboden nadat de pletmolen en de balancier hun intrede deden.

³⁶ Dit werd oa. beknopt weergegeven in het *Traité des monnaies* de Boizard (1692), p. 135-136, l'*Encyclopédie* de Diderot en d'Alemberts (1772), t. 15, p. 858, en Panckoucke (1784-1788), t.5, p. 142

³⁷ Panckoucke; (1784-1788), t. 5, p. 142.

³⁸ Deze uitvinding van Castaing, ingenieur van Lodewijk XIV, werd bediend door 1 persoon en kon 20.000 muntplaatjes per dag maken. Deze machine werd voor het eerst in 1685 in de Munt van Parijs geïnstalleerd alvorens het naar de andere muntateliers van het koninkrijk werd gestuurd (Boizard (1714), p. 142

door de muntmeester werd bediend.

Aantal snijdsters werkzaam aan de Parijse Munt tussen 1640-1789

De bronnen betreffende de snijdsters³⁹ aan de Parijse Munt zijn afkomstig van *Archives Nationales, les archives de la Cour des monnaies de Paris*⁴⁰ en *les archives de la Compagnie des monnayeurs de Paris*⁴¹.

1640 : 3	1655 : 1	1691 : 1	1716 : 3	1744 : 2	1775 : 1
1641 : 5	1656 : 2	1703 : 1	1718 : 6	1754 : 1	1783 : 6
1642 : 2	1662 : 1	1704 : 4	1720 : 4	1755 : 6	1784 : 4
1644 : 2	1667 : 1	1705 : 1	1721 : 1	1756 : 6	1785 : 6
1648 : 1	1673 : 1	1706 : 2	1723 : 4	1759 : 1	1786 : 3
1651 : 8	1679 : 4	1707 : 3	1726 : 6	1764 : 1	1787 : 3
1652 : 4	1685 : 2	1709 : 14	1729 : 1	1769 : 1	1788 : 1
1653 : 6	1687 : 1	1710 : 2	1733 : 2	1773 : 1	1789 : 3
1654 : 1	1690 : 18	1713 : 2	1737 : 1	1774 : 4	

Figure 2 - Nombre des tailleuses ayant intégré
la Monnaie de Paris entre 1640 et 1789.

Detail uit RN Marion Delcamp (2015), p. 496

Evolutie van muntproductie tussen 1640 en 1789 (*verklaring van de vetgedrukte getallen in de tabel*)

1640-1641: begin van de aanmaak van de gouden en zilveren Louis

1651-1653: aankomst van gigantische hoeveelheid Spaans-Amerikaans zilver

1690: het particulier en koninklijk zilver werd gesmolten, en het begin van de hervormingen *Louis-quatorziennes* besloten in 1689

1709: algemene herziening van oude muntsoorten en nieuwe muntproductie

1718: monetaire hervorming met introductie van de ‘*ecu argent*’ in Frankrijk en Navarre

1726: een algemene herziening die het begin van de monetaire stabiliteit markeert

1755-1756: te midden van de Zevenjarige Oorlog, de toename van de gouden munten voor de soldij van de troepen en de allianties te financieren⁴²

1785: hervorming van de gouden Louis om met vaste voet te krijgen met andere Europese munten⁴³

Uit deze cijfers blijkt dat om aan de Koninklijke vraag te voldoen, er een grote toename was van vrouwelijke medewerkers in het muntatelier. Het leidt dus geen twijfel dat hun aanwezigheid hun nut heeft bewezen in het Parijse muntatelier.

De ajusteurs en snijdsters gebruikten hetzelfde gereedschap en het lijkt erop dat de snijdsters meer als hulp werd aanzien dan als volwaardige medewerkers gezien de kleine hoeveelheid materiaal dat ze ter beschikking kregen.

³⁹ Het corpus ‘officiers particuliers de fabrication’ bestaat uit muntmeesters, ajusteurs en snijdsters.

⁴⁰ AN, sous-série Z1B

⁴¹ AN, sous-série T 1491

⁴² cit.: ‘*On peut penser que la refonte des vaisselles d’argent de 1759 n’a pas demandé de réceptions supplémentaires du fait des 12 précédemment réalisées en 1755-1756*’. (Clairand, 1996)

⁴³ G. Thuillier; *La Réforme monétaire de 1785: Calonne et la refonte des Louis*, Paris, 2005

9. VROUWEN AAN HET WERK IN OFFICIELE MUNTATELIERS

In dit hoofdstuk worden enkele muntmeesteressen besproken die tussen 14e en de 18e eeuw in een muntatelier de leiding hadden. De munten die worden afgebeeld zijn een kleine selectie uit de periode dat zij in het muntatelier werkten.

9.1. AMPHÉLISE DUPÉAGE (1340-1359) (Frankrijk) was de echtgenote van L'Amoureux Péronnet en erfde na het overlijden van haar familielid Jean de Roche-taillee de functie van graveur van de kerkelijke munt in Lyon (*magisterium et prepositura, magisterium et sculptura ferrorum monete Lugdunensis*). Ze heeft de Munt overgedragen aan haar zoon Guyonnet L'Amoureux, die in zijn functie werd bevestigd door de aartsbisschop in 1359, 1366 en 1372⁴⁴.

9.2. MARGARETA PROYS

In het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 102 (2015) heeft Ronald Wientjes een artikel⁴⁵ over muntmeester Bernaert Proys geschreven, die getrouwd was met Greta (Margareta). Ronald vermoedde dat zij bij afwezigheid van Bernaert (en die was heel vaak onderweg) het muntatelier heeft geleid. Hij kon namelijk nergens in de rekeningen loon voor een vervanger van Bernaert Proys terugvinden, want bij zijn afwezigheid moest er een vertrouwenspersoon de zaken hebben waargenomen. Na het overlijden van Bernaert Proys handelde zijn echtgenote in 1497 zijn nalatenschap af in Antwerpen⁴⁶.

9.3. JANNA GHIJSBRECHT VAN DER SCHUEREN

Marjoke de Roos⁴⁷ deed onderzoek naar het personeel in het 15^e-eeuws muntatelier van Holland. Zij vond tussen al het mannelijk personeel Janna Ghijsbrecht Van Der Schueren (of Jenne Van Der Schuyren Gijsbrechtsdochter) terug die gehuwd was met Anthonis de Louckere, muntmeester in Holland. Toen Anthonis stierf in 1496, hertrouwde ze met Blasius Buquet die afkomstig was van Gembloux (zuiden van Brabant) en in Dordrecht woonde tot zeker 1491. Vermoedelijk had Blasius Buquet het muntatelier overgenomen van zodra dit 'vacant' was in 1496. Waarschijnlijk was hij al in de Munt aan het werk toen Anthonis de Louckere nog leefde, maar daar is geen bewijs van. Hij was lid van het serment '*franc-monnayeurs*'. Janna Ghijsbrecht stierf in 1504 kinderloos waardoor de Buquets (vader en nazaten) een 'clan' van muntofficiëren en magistraten werden in Dordrecht.

Anthonis de Louckere en Janna Ghijsbrecht kwamen oorspronkelijk van Gent, waar de vader van Janna goudsmid⁴⁸ was.

Spijtig genoeg ontbreken hier de archieven om meer zekerheid te hebben, maar waarschijnlijk was meer dan een derde van het muntpersoneel, een inwoner van Dordrecht, dat in de 15e eeuw het grootste munthuis van Holland was. De rapporten van Anthonis de Louckere bevatten informatie over het mannelijk muntpersoneel dat met dochters, zusters en weduwen van muntofficiëren trouwden.

⁴⁴ Forrer I; (p. 645) Natalis Rondot, Les graveurs de monnaies à Lyon, Macon (1897)

⁴⁵ Wientjes R.; Bernaert Proys, muntmeester van Maria van Bourgondië, Maximiliaan van Oostenrijk en Filips de Schone in Gelderland en van de stad Arnhem (1479-1497) - Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 102 (2015), p.103-152, p. 106 en 149

⁴⁶ Bijlage 8 in Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 102 (2015)

⁴⁷ Marjoke de Roos; Men and manners in a fifteenth-century mint: Mint personnel in Holland, p. 147-157

⁴⁸ Schlugleit D.; Alfabetische naamlijst op de goud- en zilversmeden te Antwerpen voor 1600, (1936) p. 55

9.4. GERTRUDE SANGERS

In de studie van Luc Smolderen over Jacques Jonghelinck⁴⁹ wordt oa. uitgebreid gesproken over weduwe Gertrude Sangers die de Munt van Antwerpen leidde na het overlijden van haar echtgenoot Floris Florisz (Florissone). Zij was de allereerste vrouwelijke muntmeester in Antwerpen, één van de belangrijkste muntplaatsen van de Zuidelijke Nederlanden. Mogelijk was zij een familielid van Wilhelm Sengers, muntmeester van Bergh van 1565-1566 (zie verder bij Catharina Fleming). Zij heeft het muntatelier in Antwerpen geleid van 1579 tot 1581 en van 1585 tot 1586.

Na de dood van Floris Florissone had weduwe Gertrude Sangers grote problemen ivm de eigendom van wijlen haar echtgenoot, ondanks alle voorzorgsmaatregelen die hij eerder had genomen met betrekking tot zijn overlijden. In afwachting van de regularisatie van de bevoegdheden van weduwe Gertrude Sangers, was het waardijn Jacques Jonghelinck⁵⁰ die zorgde voor de tussenkomst van een commissie van de Rekenkamer in 16 januari 1580, die haar machtigde om munten te slaan⁵¹. Jacques Jonghelinck cumuleerde op een bepaald ogenblik een aantal functies wat doet vermoeden dat op het moment dat Gertrude Sangers de leiding kreeg van de Munt, zij dus op verschillende niveaus gecontroleerd werd door hem. In 1580 werd er bij de Gouverneur-generaal een verzoekschrift ingediend door de generaalmeester omdat ze zich zorgen maakten omdat (zonder hen te raadplegen) zij er in hadden toegestemd om de uitbating van het Munthuis van Antwerpen toe te vertrouwen aan een vrouw, iets wat ongezien was in die tijd. De reden hiervoor was dat er onregelmatigheden werden vastgesteld.

Door allerlei omstandigheden slaagde Gertrude Sangers er niet in om voldoende beveiliging te bieden aan de werknemers van de Munt of om voldoende voorraad aan te leggen, en geraakte uiteindelijk in de problemen. Ondanks haar bezittingen in Nederland⁵² met een waarde van 20.000 gulden, ontving zij geen inkomsten meer. Verlies van muntafval en plundering van haar persoonlijke goederen tijdens de Spaanse Furie maakte de situatie alleen maar erger⁵³. In 1582 overhandigde ze de sleutels van de Munt aan Jacques Walraven. In 1585 nam ze de leiding van de Munt weer op zich en dit tot 1586.

Statenduit Filips II (ca. 1580)

Vz: gekroond en versierd wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië

PHS. D:G. HISP. Z. REX. DVX. BRA.

Kz: een scheef geplaatst stokken kruis welke door een vuurijzer heen gestoken is. Van het

⁴⁹ Luc Smolderen; Jacques Jonghelinck - waradin de la monnaie d'Anvers de 1572 à 1606, p. 83-247

⁵⁰ Jacques Jonghelinck werd in 1572 waardijn van de Koninklijke Munt in Antwerpen en dit tot aan zijn dood in 1606. (Luc Smolderen Jacques Jonghelinck, (RBN 1969), p. 83-247

⁵¹ Luc Smolderen, RBN - voetnoot 156

⁵² Gertrude Sangers was oorspronkelijk afkomstig uit Deventer.

⁵³ Ze zou tijdens de Spaanse Furie 19.000 gulden schadevergoeding hebben geleden, de 3.000 gulden losgeld niet meegerekend (Ibidem, paragraaf CXXI).

vuurijzer springen vonken af en eronder hangt een lammetje (orde van het gulden vlies).
Boven het kruis een kroon

✚.PACE. ET. IVSTITIA.

Cu – 23 mm - 3,60 g.

Vanhoudt # 383-AN

9.5. ADELHEID PAUWELS

Niet veel later werd de Munt van Antwerpen weer geleid door enkele vrouwen.

Adelheid Pauwels was de weduwe van Pieter Zinck (muntmeester 1587-1593) en leidde het muntatelier in Antwerpen samen met haar zoon Gerard Zinck van 1598 tot 1600. Joos Van Steynemoelen was de stempelsnijder.

Stoter 1600 Albrecht en Isabella (eerste emissie)

Vz: Een gekroond Spaans schild met het volledig wapen van de aartshertogen; het schild is omgeven door een keten van de Orde van het Gulden Vlies; bovenaan, gesplitst door de kroon,

I6✚00 ALBERTVS•ET• – •ELISABET•D:G• en een parelcirkel.

Kz: Een bebladerd kruis met een bolletje in het opengewerkt hart; in de hoeken van het kruis afwisselend een kroon en een naar links klimmende leeuw;

ARCHIDVCES•AVST•DVCES BVRG•ET•BRAB•Z• en een parelcirkel.

AG – 27 mm – 3,40 g.

Vanhoudt # 590-AN – [archive.ugent.be:991B0102-D8A7-11E9-8EBF-262C765DA7FD](https://archive.ugent.be/991B0102-D8A7-11E9-8EBF-262C765DA7FD)

9.6. JEANNE VAN LIEBEKE

Jeanne Van Liebeke was de weduwe van muntmeester Dominique Wouters (1607-1619) en leidde het muntatelier in Antwerpen op haar beurt van 1619-1620, en dit samen met haar broer Jan van Liebeke (tot 1624). Onder haar leiding werd de Van Nispenschaal vervaardigd (zie inleiding).

Zilveren ½ ducaton 1619 Albrecht en Isabella

Vz: buste Albrecht en Isabella naar rechts

1619. ALBERTVS. ET. ELISABET. DEI. GRATIA.

Kz: wapenschild tussen twee leeuwen

ARCHID. AVST. DVX. BVRG. BRAB. Z.

AG – 38 mm – 16,24 g.

Veiling Van Alsenoy mei 2010 - lot 419 (€ 2.200 excl. 18 %)

Vanhoudt # 618-AN

9.7. MARE TSERSTEVENS

Mare Tserstevens kreeg in 1697 de taak toebedeeld om het muntatelier in Antwerpen te leiden en dit tot 1701⁵⁴.

Duit 1700 Karel II

Vz: gekroond vuurijzer op takkenkruis

.CAROL. II. D. G. HISP. ET. INDIAR(UM). REX

Kz: gekroond wapenschild

17-00. ARCHID. AVST. DVX. BVRG. BRAB. Z.

Cu – 21 mm - 1,91 g.

Vanhoudt # 725-AN

9.8. HADEWICH ARNDT ANTHONISDOCHTER

Ook zij verstond het muntersvak, want zij had haar man Reinier van Eembrugge geassisteerd in het muntatelier die (sedert 1530 of misschien eerder) muntmeester was geweest van de hertogelijke, later Koninklijke munt te Nijmegen. Bij zijn dood nam zij eerst zijn ambt waar en werd vervolgens, na hertrouwd te zijn met Hendrik Hanssen, zijn opvolgster (zie ook Anna

⁵⁴ Rond 1758 werd de muntslag te Antwerpen beëindigd en werden de munters meer en meer 'op reyse' gestuurd naar de Munt in Brussel. Pas in 1782 werd de Munt te Antwerpen officieel gesloten.

van Wissel). Zij leidde samen met Hendrik Hanssen het muntatelier in Gelderland van 1558-1569.

Halve Filipsdaalder 1563 Nijmegen

Vz. Geharnaste buste Filips II naar links met daaronder tussen jaartal 1563 een Gelderskruis
Z.REX.DVX.GEL.15+63.PHS.D.G.HISP.

Kz: Gekroond wapenschild op een Bourgondisch kruis tussen twee vuurijzers
·DOMINVS· MIHI·ADIVTOR·Gelders kruis

AG – 38 mm – 16,57 g.

Vanhoudt # 267-NIJ

Jean Elsen & ses Fils, auction 115 - lot 1053 (verkocht voor € 100)

9.9. ANNA VAN WISSEL⁵⁵

In het muntatelier van Groninger Ommelanden (Gorichem) was Anna van Wissel muntmeesteres van 1584 tot 1585. Zij was de weduwe van Hendrik van Velthuysen⁵⁶ die te Batenburg en in Gorichem voor Don Antonio, pretendent van Portugal werkte. Na het overlijden van Hendrik van Velthuyzen in het voorjaar van 1584, ontstond er een nauwe samenwerking tussen zijn opvolgster Anna van Wissel en Johan van Everdingen⁵⁷, muntmeester van de Megense Munt. Deze samenwerking zou uiteindelijk tot een soort maatschap leiden tussen de muntmeesters van de Portugese en de Megense Munt.

Kort na de aanvang van de muntslag in november 1583 waren er al problemen over het gehalte van de door Hendrik van Velthuyzen geslagen teston van don Antonio. Bleek dat deze maar de helft van de hoeveelheid zilver bevatten dan waar zij voor werden uitgegeven, maw in plaats van een waarde van 13 stuivers hadden zij slechts een waarde van iets meer dan zes stuivers.

De Staten van Holland maakten bezwaar tegen Hendrik van Velthuyzen als muntmeester, omdat dit geen alleenstaand feit was. In de Munt te Batenburg (1576-1578) had hij zich al schuldig gemaakt aan het vervaardigen van valse Hollandse daalders. Terwijl hij al voor don Antonio werkte, werd Velthuysen in 1584 eveneens door de Ommelanden benoemd, zodat

⁵⁵ W.J. Boudestein; Muntslag te Gorichem 1583-1587

⁵⁶ Bij de opening van de Munt op 10 oktober 1583 begon het muntmeesterschap van Hendrik van Velthuyzen. Hij werd aangesteld voor de duur van 10 jaar en ontving zijn instructie van de koning van Portugal. Hij was afkomstig van Deventer en was in de jaren 1576-1578 muntmeester aan de particuliere Munt van de heren van Batenburg. In juni 1579 werd hij voor 4 jaar aangesteld als muntmeester aan de Munt van de Groninger Ommelanden te Appingedam. Een jaar later moest hij echter vluchten na het herstel van het Spaanse gezag aldaar (het zogenaamde verraad van Rennenberg).

⁵⁷ Naast bovengenoemde muntmeesters functioneerde in Gorcum ook Johan van Everdingen, de muntmeester van de Megense Munt. Toen zij haar functies begin mei 1585 overdroeg aan Adriaen van Meerlandt, voorheen essayeur te Utrecht, bleef deze overeenkomst van kracht.

hij twee muntheren tegelijkertijd diende. Aangezien het Portugese munthuis in 1587 werd stopgezet, heeft Anna van Wissel dit na zijn overlijden in 1584 verdergezet.

Aanvankelijk werden de normaal gangbare Portugese munten op naam van don Antonio geslagen, maar later verschenen er ook nabootsingen van munten van de overleden Portugese koning, Franse franken, Engelse rozenobels, Spaanse dubbele dukaten, en Akense en Brunswijkse rijksdaalders, allen op naam van de Ommelanden.

In 1585 kwam het tot een samenwerking tussen het Portugese en het Megense munthuis en ontstond er één bedrijf dat zich steeds meer toelegde op het vervaardigen van nabootsingen, waarvan die van de rozenobels waarschijnlijk het meest talrijk waren, zoals blijkt uit de grote goudvondsten Serooskerke 1966 en Randwijk 1987. Deze 'Gorcumse' rozenobels worden in de Engelse literatuur meestal als 'Flemish' aangeduid, omdat de toeschrijving aan uitsluitend Gorinchem niet geheel zeker is. Wel bestaan er rozenobels waarop het wapen van Arkel is opgenomen, op sommige zelfs verborgen in de balustrade op de voorsteven (rechts) van het schip. Hieruit blijkt dat de muntmeester, gesteund door het stadsbestuur, zich wilde beroepen op een muntrecht van het land van Arkel, waartoe de stad vroeger had behoord.

Tijdens het muntmeesterschap van Anna van Wissel samen met haar dochter Aeltgen van Valkenborch, raakte de Munt verder in opspraak omdat zij munten bleven vervaardigen van een steeds slechter wordend gehalte.

Bij de overdracht van de Munt bedong Anna van Wissel, dat zij gedurende 9 jaar nog 1/3 deel van de nettowinst zou uitgekeerd krijgen. Haar aandeel stond zij dan weer af aan Hendrik Hanssen⁵⁸, oud-muntmeester te Batenburg en te Nijmegen⁵⁹.

Anna van Wissel, die op 15 februari 1585 werd beëdigd als poorteres van Gorcum, stierf op 2 november 1585, waarna haar dochter Aeltgen van Valkenborch en schoonzoon Reinier Scherff nog pogingen hebben ondernomen om hun rechten op het winstaandeel geldend te maken.

'Flemish' Rozenobel Gorinchem z.j. (1584-1591⁶⁰) met wapenschild van Arkel⁶¹

Vz: Gekroonde koning Edward IV staande frontaal in een koggeschip met roos op het boord, met in zijn rechterhand een zwaard en in de linker het Brits-koninklijke wapenschild. Op het achtersteven een vaan met de Gothische letter C. In de buitencirkel de tekst

CD - WARD'::DI'::GRA::ANGL'::Z::FRAN'- ::DNS'::IB' ::

⁵⁸ Hij was gehuwd met Hadewich Arndt Anthonisdochter (zie ook 10.8. en 12.3. Catharina Fleming)

⁵⁹ Hij was samen met Van Meerlandt als muntmeester aan de Gorcumse Munt werkzaam.

⁶⁰ Muntmeesters: Anna van Wissel, Adriaan van Meerlandt, Jan Gijsbrechts en Johan van Everdingen.

⁶¹ Rozenobels van Edward IV van Engeland (1461-1470) en hun Goricumse imitaties kunnen in 1590 door de stad Groningen zijn gecontroleerd en bij goedkeuring van een kloppet met het stadswapen zijn voorzien. Geklopte rozenobels mochten voor 6 daalder 6 stuiver Brabants circuleren, de koers van de ongeklopte stukken werd gesteld op 6 daalder.

Kz: Gelelied kruis met een stralende zon in het centrum met een roos in het hart, in de hoeken een gekroonde luipaard, binnen een achtpas binnen een parelcirkel. In de buitencirkel de tekst
IHC AVT'::TRANSIENS::PCR::MEDIVM'::ILLORV'::IBAT::kroon

AV – 37 mm – 7,59 g

MA shops ID: 5814602010 (verkocht € 4.750)

CNM – Ref. 2.18.3

9.10. SARA DE TRUQUET

Zij was de weduwe van muntmeester Johan Bencken en werd tijdens haar aanstelling geassisteerd door haar aangetrouwde oom Jacob Bencken. Haar naam werd ook als Torquet geschreven. Sara was muntmeester in het muntatelier van Dordrecht van 1625 tot 1626.

Nederlandse rijksdaalder 1626

Vz. Naar rechts gewend gelauwerd en geharnast anoniem borstbeeld met een provinciewapen aan het lint in de linkerhand en een geschouderd zwaard in de rechter.

Rozet MO.ARG.PRO.-CONFEO.BELG.HOL.

Kz. Gekroond Generaliteitswapen; gesplitst jaartal aan weerszijden.

+ CONCORIDA.RES.PARVAE.CRESCVNT

AG – 40 mm – 28,98 g.

Heritage Europe Coin Auction May 2019 – Session 4 lot 606 (onverkocht, startprijs € 50) - CNM 2.28.76

9.11. MARGARETA VAN VLANCKEVELT (1634-1635)

Zij was de weduwe van Jan van Viaenen van Jaersvelt die muntmeester was in Utrecht van 1628-1634. Na zijn overlijden in 1634 nam zij de taak van muntmeester tot 1635 over.

Gouden dukaat 1634

Vz. Staande geharnaste ridder met geschouderd zwaard in de rechterhand en een pijlenbundel in de linker; gesplitst jaartal aan weerszijden.

CONCORDIA.RES.P.-A-RVAE.CRES.TRA met stadswapen

Kz. In een versierde frame, in vijf regels

MO.ORDI/PROVIN/FOEDER/BELG.AD/LEG.IMP

AV – 25 mm – 3,50 g.

Heritage Europe Auction sale 54, lot 5849 (onverkocht, startprijs € 250)

CNM 2.43.43

Er komen veel stempelvarianten en stempelsnijdersfouten voor zoals geen lint aan de pijlenbundel, verschillende letters tussen de voeten van de ridder, gebruik verkeerde letterponsoenen enz.

9.12. PETRONELLA SLOB

Petronella Slob was muntmeester in het muntatelier van Zeeland van 1788 tot 1799 samen met haar echtgenoot Martinus Holtzhey.

Scheepjesschelling 1790 variant met extra punt achter de '6' zoals achter ST.

Vz. Oorlogsschip varende naar rechts, Middelburgse vlag op de achtersteven

ITA.RELINQUENDA.UT.ACCEPTA. muntmeesterteken burcht

Kz. Gekroond provinciewapen; gesplitste waarde aanduiding aan weerszijden

jaartal 1790 boven de kroon MON.NO.V.ARGENT.ORDIN.ZELAND

AG – 24 mm – 4,95 g.

Heritage Europe Auction 38 – session 3, lot 1104 (verkocht voor € 75)

CNM 2.49.93

9.13. CHARLOTTE REBEKKA DAMISET (geboren in 1734 – Sachsenhausen (Duitsland))

Zij was de echtgenote van Hieronymus Damiset en blonk uit als graveur van de Munt in Hanau van 1761-1765. Haar naam (initiaal) staat op een dukaat en thaler van 1764⁶².

Gouden dukaat 1764 Hanau-Münzenberg – Graafschap Willem IX van Hessen-Kassel

⁶² Forrer I, (p.501) Schlickeysen-Pallmann, op. cit.

Vz. Buste van Maria Theresia naar rechts, twee cornucopia met onderaan letter D (Damiset)
 FELICIT.TEMPORUM
 Kz. In 9 lijnen
 F.CONIVGIO/S.W.H.L.C: /HAN.CUM. / S.W.C.DAN.P/ STAB.DEV./
 RPR.SEN./ NEO.HAN./ 1764./I.I.E.
 Künker sale 264 lot 3721 (Osnabrück, Juni 2015) (verkocht voor € 4800)
 AV – 3,48 g.- diameter niet gekend
 Fb. 1286; Schütz 2055

9.14. LEA AHLBORN

Lea (1826-1895) was de dochter van de Zweedse graveur Ludwig Persson Lundgren die haar het vak leerde. In 1853 volgde zij haar vader op als graveur van de Zweedse Munt, een functie die ze tot aan haar dood in 1895 uitoefende. In 1854 huwde ze met beeldhouwer Karl Ahlborn of Brunswick. Van 1853 tot 1895 graveerde zij niet alleen de medailles, maar ook de stempels van de Koninklijke muntslag van Zweden en Noorwegen, en het overgrote deel van munten die de Stockholm Munt uitgaf. Eén van haar mooiste werken zijn de thalers van 1856⁶³.

Veiling catawiki: kavel 34973761 (verkocht voor € 150)

Vz. Buste van Oscar I met lange sik naar rechts met de initialen L.A. in afsnede
 OSCAR.SVERIGES.NORR.GOTH.OCH.VEND.KONUNG.
 Kz. Twee leeuwen houden het wapenschild van Zweden en Noorwegen vast met daarboven een kroon
 RATTOCH + SANNING / 1 RD SPFC 4 R.D.RIKSM. S.1856.T.
 (1 riksdaler species = 4 riksdaler riksmynt)
 AG – 34,02 g. – 39 mm
 Davenportnr. 355 - KM#689

Wordt vervolgd – Linda Everaert

⁶³ Forrer I (p.30); cit.: information kindly communicated by Elsa von Friesen, daughter of Lea Ahlborn.